

تحلیل گسترش گردشگری بر اساس مدل SWOT (مطالعه موردی: احداث موزه میراث روستایی در پارک جنگلی سراوان)

مریم محمدی استادکلایه*^۱، مریم لاریجانی^۲، مجید مخدوم^۳

۱ دانشجوی دکتری آموزش محیط‌زیست دانشگاه پیام نور

۲ استادیار گروه آموزش محیط‌زیست دانشگاه پیام نور تهران

۳ استاد دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۴/۲۶؛ تاریخ تصویب: ۱۳۹۵/۰۶/۱۵)

چکیده

پروژه احداث موزه میراث روستایی با هدف آرایه عناصر فرهنگ روستایی حوزه‌های گوناگون گیلان و به تبع آن گسترش توریسم و گردشگری، در مساحتی بیش از ۲۰۰ هکتار در پارک جنگلی سراوان که قسمتی از جنگل‌های کم ارتفاع البرز شمالی در جنوب غربی استان گیلان می‌باشد، به اجرا درآمده است. در این مقاله ضمن تحلیل گسترش گردشگری در پارک جنگلی سراوان با احداث موزه میراث روستایی، به آرایه‌ی راهبردها و راهکارهای مناسب بخصوص راهکارهای آموزشی برای اجرای این توسعه به صورت پایدار پرداخته شده است. روش تحلیلی مورد استفاده جهت تعیین نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدات مدل SWOT^(۱) است. نتایج حاصل از این مدل، پس از تجزیه و تحلیل داده‌های بدست آمده از مطالعات میدانی و نظرسنجی‌های صورت گرفته از پرسشنامه، بیانگر آن است که با وجود پتانسیل بسیار بالای منطقه برای جذب توریسم و نقش مهم احداث موزه میراث روستایی در گسترش این صنعت، درجه آسیب‌پذیری منطقه، به علت شرایط و موقعیت خاص اکولوژیکی آن بسیار بالاست که لزوم بازنگری و آرایه راهکارهای مناسب با ویژگی‌های منطقه در جهت رفع محدودیت‌ها و تهدیدها و استفاده مناسب از مزیت‌های نسبی موجود را ایجاب می‌نماید.

کلید واژه‌ها: گسترش گردشگری، پارک جنگلی سراوان، موزه میراث روستایی، SWOT

سرآغاز

سفر به نواحی بکر و دست نخورده، دیدار از جاذبه‌های طبیعی برای پاسخ به نیازهای روحی- روانی و کنجکاوی‌های بشر موضوع جدیدی نبوده و نیست (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۱). از آنجا که جاذبه‌های دست‌ساخت در کنار جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی می‌تواند به جذب گردشگران بیشتر منجر شود، بنابراین توجه به چنین جاذبه‌هایی از جایگاه و اهمیت خاصی برخوردار می‌شود (رستمی و آبکار، ۱۳۹۱). با وجود آن که ارتقا سطح جاذبه‌های گردشگری ایران ضرورتی انکارناپذیر است اما به علت افزایش میزان خسارات و صدمات وارد آمده بر طبیعت به خصوص در دهه اخیر، حساسیت به ابعاد اکولوژیکی گردشگری و ارتباط توریسم با محیط‌زیست بیشتر مدنظر حامیان طبیعت و صاحب‌نظران توسعه پایدار قرار گرفته است (زاهدی، ۱۳۸۵).

جنگل‌های شمال ایران از نظر گیاهی به فلور پرووانس هیرکانی تعلق دارند که بازمانده گونه‌های باستانی و آثار فلور جنگل‌های بارانی قدیمی دوران سوم زمین‌شناسی و به‌عنوان یکی از بهتری منابع حیاتی گیاهی و جانوری به شمار می‌آیند (تاختاجان، ۱۹۸۶، ترجمه مجنونیان، ۱۳۷۸).

جنگل‌های هیرکانی، هم از نظر ایجاد منظر طبیعی و هم از نظر گونه‌های انحصاری اندمیک و نیمه‌اندمیک دارای ارزش حفاظتی و گردشگری بالایی هستند (سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور، ۱۳۸۵). پارک جنگلی سراوان نیز قسمتی از این جنگل‌ها به حساب می‌آید که به دلیل موقعیت خاص قرارگیری (در مسیر بزرگراه رشت- تهران) و داشتن گونه‌های بومی و چشم‌اندازهای زیبا دارای پتانسیل بالایی برای توسعه گردشگری و جذب توریست است. احداث موزه میراث روستایی یکی از اقدامات گردشگری صورت گرفته در این پارک بوده که از اهداف آن می‌توان به گسترش صنعت گردشگری، آشنایی اقوام داخلی و گردشگران خارجی با عناصر مختلف فرهنگ گیلان و نیز ایجاد اشتغال و تحرک اقتصادی در منطقه اشاره نمود. با وجود نقش بسیار مؤثر و سه‌گانه (نقش اقتصادی، فرهنگی و آموزشی) موزه‌ها در صنعت توریسم (ذهبی، ۱۳۸۹)، اما از آن جا که فرایند تصمیم‌گیری محیط‌زیستی در توسعه توریسم پایدار، ذاتاً پیچیده بوده و غالباً پارامترها و مسایل مختلفی را در بر می‌گیرد که باید اهمیت نسبی آنها مشخص شود (Skanavis and Sakellari, 2007)، بنابراین بررسی پتانسیل‌ها و تنگناهای موجود در منطقه

برای توسعه اکوتوریسم امری الزامی است.

از ابزارهای بسیار مهم در شناسایی پتانسیل‌ها و تنگناها و سپس تدوین راهبردها و استراتژی‌های مناسب برای گردشگری پایدار، تکنیک SWOT است که به وسیله آن اطلاعات جمع‌آوری شده، مورد بررسی و مقایسه قرار می‌گیرند. این مدل در واقع حروف اختصاری چهار عامل تحلیلی، عبارت از قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها است (مافی و سقایی، ۱۳۸۳) و به‌عنوان یک ابزار برنامه‌ریزی راهبردی (Hom Haacke, 2001) و یک چارچوب مفهومی برای تحلیل‌های سیستمی محسوب می‌شود (نوری و همکاران، ۱۳۸۵). امروزه SWOT به‌عنوان ابزاری نوین برای تحلیل عملکردها و وضعیت شکاف، مورد استفاده طراحان و ارزیابان راهبرد قرار می‌شود (Nilsson, 2004). این مدل، شناسایی نظام‌مند عواملی است که راهبرد، باید بهترین سازگاری را با آنها داشته باشد. منطق رویکرد مذکور آن است که یک راهبرد مناسب، قوت‌ها و فرصت‌ها را به حداکثر و ضعف‌ها و تهدیدها را به حداقل ممکن می‌رساند. این منطق اگر درست به‌کار رود نتایج خوبی برای انتخاب و طراحی یک راهبرد اثربخش خواهد داشت (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۸۵).

یکی از راهبردهای اثربخش در توسعه اکوتوریسم پایدار که در این تحقیق به آن اشاره شده، آموزش است. در واقع آموزش، راهی برای افزایش جذب توریست و نیز کاهش آثار محیط‌زیستی ناشی از فعالیت‌های گردشگری و توریسم است. آموزش می‌تواند به عنوان مهمترین موضوع و راهکار حفاظتی در تشویق و تحریک بازدیدکنندگان و مردم محلی به تغییر رفتار و افزایش درک آنان نسبت به ارزش‌های محیط‌زیست طبیعی و نیز کمک به مدیریت و توسعه صنعت گردشگری سازگار با محیط‌زیست، نقش فعال داشته باشد (Skanavis et al., 2004). اهمیت این موضوع تا آنجاست که حتی یونپ در گزارش سال ۱۹۹۵ خود در ارتباط با توریسم و محیط‌زیست، نیاز به برنامه‌های آموزشی و هدایت‌کننده و ضرورت کسب اطلاعات و آموزش برای همه بازدیدکنندگان و توریست‌ها و نیز سرمایه‌گذاران محلی و افرادی که در این مکان‌های اکوتوریستی مشغول فعالیتند و به‌طور کلی تمام کسانی که به نحوی در ارتباط با این موضوع‌اند، تأکید دارد و انجام اقدامات سازمان یافته به منظور اجتناب از بروز آثار منفی در محیط‌زیست و فرهنگ‌های محلی را لازم می‌داند. در واقع به منظور حل مسایل مربوط به توسعه توریسم در منطقه به شیوه‌ای

مواد و روش‌ها

منطقه مورد مطالعه

محدوده مطالعاتی (پارک جنگلی سراوان) بخشی از جنگل‌های کم‌ارتفاع البرز شمالی (منطقه رویشی هیرکانی) در جنوب‌غربی استان گیلان است. این منطقه با مساحت حدود ۱۴۸۰ هکتار جزء مناطق مرطوب تا خیلی مرطوب با ضریب خشکی ۵۱/۸ و متوسط رطوبت ماهیانه بیش از ۸۵ درصد می‌باشد. حداقل ارتفاع محدوده از سطح دریا ۳۸ متر و حداکثر ۲۰۰ متر بوده و بیشتر دارای مناطق کم شیب و فاقد جهت با شیب ۵- درصد است. از خصوصیات کلی خاک‌های آن داشتن عمق زیاد، تکامل پروفیلی، درصد مواد آلی بالا و pH خنثی تا اسیدی است. درون پارک جنگلی، رودخانه سیاهرود و چند دره به همراه تعدادی همراه تعدادی از آبراهه‌های فصلی وجود دارد. در بررسی به عمل آمده از گونه‌های مختلف گیاهی در محدوده پارک، دو تیپ اصلی (بلوط - ممرزستان) و (انجیلی - بلوطستان) بیشترین درصد درختان موجود را شامل می‌شوند (مهندسین مشاور شمال، ۱۳۷۵).

پروژه موزه میراث روستایی

هدف از اجرای این پروژه به اجرا درآوردن ابعاد واقعی عناصر فرهنگ روستایی حوزه‌های گوناگون گیلان در مساحتی بالغ بر ۲۰۰ هکتار از پارک جنگلی سراوان است. در این مجموعه علاوه بر معماری روستایی مناطق مختلف استان، سایر عناصر فرهنگی مربوط به ابزارهای زندگی و کار، خوراک، پوشاک و ... نیز به نمایش گذاشته می‌شود. اختصاص فضایی به بازار محلی، کارگاه‌های مختلف سنتی نظیر حصیربافی، گمج‌سازی و سفالگری، مروریدبافی و ...، میدان بازی‌های محلی برای برگزاری کشتی گیله‌مردی، لافندبازی و ... نیز مدنظر قرار دارد. برای اسکان مسافران خانه‌های سنتی چوبی به همراه پارک‌بازی کودکان هم در نظر گرفته شده است. در این پروژه انواع خانه‌های روستایی در نواحی مختلف گیلان، شناسایی و پس از مطالعات مردم‌شناسی و معماری انتخاب می‌شوند تا پس از جداسازی به پارک سراوان منتقل شوند و در محل سایت دقیقاً چون گذشته بازسازی شوند. همچنین نمایشگاهی از گیاهان بومی و نمایشگاه دائمی غذاهای محلی نیز در فهرست فعالیت‌های این پروژه قرار دارد (سازمان میراث فرهنگی گیلان، ۱۳۸۶).

آگاهانه و مسئولانه، آگاهی از عواقب محیط‌زیستی مسایل و راه‌حل‌های پیشنهادی برای آنها، مهم بوده که برای این کار نیاز به آرایه آموزش‌های محیط‌زیستی در منطقه است. به خصوص این آموزش‌ها برای اطمینان از درک پایداری میان بازدیدکنندگان، تصمیم‌گیرندگان محلی، سرمایه‌گذاران بخش گردشگری و جمعیت میزبان باید به کار رود (Skanavis and Sakellari, 2011).

از طرفی اصولاً افزایش آگاهی در خصوص ملاحظات محیط‌زیستی پروژه‌ها یکی از ارکان موفقیت برنامه‌های حفاظت محیط‌زیست در طرح‌های توسعه به خصوص در مناطق طبیعی است (محمدی، ۱۳۸۷) که باعث تسهیل برنامه‌ریزی در زمینه توریسم و محیط‌زیست می‌شود (Jamal et al., 2002).

هدف از این مقاله، ضمن تحلیل گسترش گردشگری با احداث موزه میراث روستایی در منطقه، آرایه راهبردها و راهکارهای مناسب به خصوص آموزشی برای اجرای این توسعه به صورت پایدار است.

پیشینه تحقیق

تحلیل توسعه گردشگری با تکنیک SWOT روشی نسبتاً نوین و موقفی است که اکنون در نقاط مختلف دنیا مورد استفاده قرار می‌شود. در ایران نیز می‌توان به مطالعاتی چون؛ کاربرد مدل MS-SWOT در تحلیل مدیریت گردشگری مطالعه موردی: کلان شهر مشهد (مافی و سقایی، ۱۳۸۸)، تحلیل عوامل مؤثر بر گسترش گردشگری در ناحیه ساحلی چابهار با استفاده از مدل راهبردی SWOT (ابراهیم‌زاده و آقاسی‌زاده، ۱۳۸۸)، بررسی قابلیت‌های اکولوژیکی و توسعه گردشگری دریاچه گهر بر اساس مدل SWOT (نوری و مهدی‌نسب، ۱۳۸۹)، ارزیابی و آرایه برنامه مدیریت محیط‌زیستی گردشگری طبیعی در پارک جنگلی چیتگر با استفاده از مدل SWOT (یزدی و مشتاقیون، ۱۳۹۱)، تحلیل گردشگری روستایی با استفاده از مدل SWOT مطالعه موردی: منطقه باغستان شهرستان فردوس (شاطری و همکاران، ۱۳۹۱)، ارزیابی عوامل راهبردی محیط‌زیستی گسترش صنعت طبیعت‌گردی با روش SWOT مطالعه موردی: پارک ملی کویر (سالاری و ارجمندی، ۱۳۸۹)، برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری بر اساس تحلیل SWOT مطالعه موردی: شهر شیراز (هادیانی و همکاران، ۱۳۹۱) اشاره کرد.

روش پژوهش

روش تحقیق در این مقاله از نوع توصیفی-تحلیلی است. ابتدا برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های موردنیاز از بررسی‌های اسنادی، کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی استفاده شده و با توجه به اطلاعات به دست آمده به بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای منطقه برای توسعه گردشگری (اجرای پروژه موزه میراث روستایی) بر اساس مدل SWOT پرداخته شده است. سپس با ارایه پرسشنامه و نظرسنجی از ۷۵ نفر از اساتید دانشگاه، کارشناسان سازمان میراث‌فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان گیلان و نیز کارشناسان اداره کل محیط‌زیست و منابع

طبیعی استان و شهرستان‌های تابعه در ارتباط با میزان ارزشگذاری هر یک از مولفه‌های در نظر گرفته شده برای قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای منطقه و محاسبه میانگین حاصل از این ارزشگذاری‌ها، اولویت‌ها مشخص شده و سپس جهت بر طرف نمودن و تقلیل نقاط ضعف و تهدید و نیز بهبود و ارتقاء نقاط قوت و فرصت در خصوص توسعه گردشگری پایدار از طریق احداث موزه میراث روستایی در پارک جنگلی سراوان، راهبردهای مناسب و کارآمدی از جمله راهکارهای آموزشی ارایه شده است (جدول ۱).

جدول (۱): ماتریس (SWOT) عوامل اصلی تأثیرگذار بر توسعه اکوتوریسم (مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲)

نقاط قوت (S)	نقاط ضعف (W)
<ul style="list-style-type: none"> - وجود جنگل‌های هیرکانی شمال کشور در منطقه مطالعاتی - وجود جاده دسترسی مناسب و آسان به پارک - وجود رودخانه سیاهرود و چندین چشمه در پارک - قرارگیری در مسیر آزاد راه تهران - شمال - وجود برخی امکانات رفاهی و بهداشتی از جمله آب شرب آشامیدنی در منطقه - بالا بودن روحیه مشارکت مردم جهت ایجاد و گسترش توریسم - وجود اقلیم مناسب در جذب توریسم - قرار داشتن در مسیر ارتباطی نیمه غربی استان 	<ul style="list-style-type: none"> - محدود بودن فعالیت‌های توسعه در منطقه به خاطر موقعیت خاص اکولوژیکی آن - امکانات کم تفریحی و رفاهی در پارک - تفاوت فرهنگی بین گردشگران و مردم منطقه - توزیع نامتناسب گردشگران در فصول مختلف سال (تراکم کم در زمستان) - عدم شناخت کافی و درک روشن کارکنان و بازدیدکنندگان پارک از مسایل محیط‌زیستی - عدم آموزش نیروی انسانی شاغل در بخش گردشگری منطقه
فرصت‌ها (O)	تهدیدها (T)
<ul style="list-style-type: none"> - گسترش صنعت گردشگری - حفظ و نگهداری و گسترش فرهنگ بومی و آشنایی اقوام داخلی و گردشگران خارجی با عناصر مختلف فرهنگ گیلان - ایجاد اشتغال و تحرک اقتصادی در منطقه - نگاه مثبت مسئولان به امر گردشگری و افزایش توجه به سرمایه‌گذاری در این بخش - افزایش درآمد مردم منطقه - سرمایه‌گذاری در تأسیسات زیربنایی و روینایی - فراهم شدن شرایط برای فروش بهتر محصولات تولیدی 	<ul style="list-style-type: none"> - تخریب زیستگاه گیاهی و جانوری (بر اثر پاکتراشی و توسعه فعالیت‌های توریسم) - وجود سیلاب در اثر پاکتراشی - از بین رفتن فرهنگ و آداب و رسوم محلی - فرسایش خاک (به علت استفاده از ماشین آلات سنگین، پاکتراشی، خاکریزی و خاکبرداری در مرحله ساختمانی پروژه) - آلودگی صوتی در منطقه بر اثر مراحل ساختمانی و بهره‌برداری پروژه - تأثیر بر ایمنی و سلامت (احتمال بروز تصادفات جاده‌ای و حوادث ناشی از پاکتراشی و رومونته کردن بناها) - تراکم بیش از حد جمعیتی و شلوغ شدن این منطقه - آلودگی آب رودخانه (در اثر پاکتراشی، تسطیح و ریشه کنی گیاهان و اجرای عملیات خاکی در مرحله ساختمانی و نیز دفع نادرست پسماند و پساب در مرحله بهره‌برداری پروژه) - آلودگی هوا (ناشی از تردد وسایل نقلیه و نیز گرد و غبار حاصل از فعالیت‌های خاکریزی و خاکبرداری در مرحله ساختمانی و مصرف سوخت در مرحله بهره‌برداری پروژه) - افزایش تخلفات اجتماعی و بزهکاری با ورود گردشگران در این نواحی نسبت به قبل

یافته‌ها

بررسی اولویت‌بندی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها

نتایج حاصل از ماتریس SWOT در جدول‌های (۲، ۳، ۴) بیانگر آن است که مؤلفه قرارگیری در مسیر آزادراه تهران-شمال با مجموع امتیاز ۶۲/۲ و میانگین وزنی ۰/۸۳ به عنوان مهمترین نقطه‌ی قوت تلقی می‌شود و بعد از آن وجود جنگل‌های هیرکانی در منطقه با مجموع امتیاز ۵۹/۳ و میانگین وزن ۰/۷۹ در اولویت بعدی قرار دارد. در ضمن مؤلفه‌ی بالابودن روحیه مشارکت مردم در پروژه‌های ایجاد و گسترش توریسم با مجموع امتیاز ۲۳/۵ و میانگین وزنی ۰/۳۱ و وجود اقلیم مناسب برای جذب توریسم با مجموع امتیاز ۳۳/۷ و میانگین وزن ۰/۴۵ به ترتیب جزء کم‌اهمیت‌ترین و کم‌اثرترین نقاط قوت به شمار می‌آیند. مؤلفه‌ی محدودبودن فعالیت‌های توسعه در منطقه به خاطر موقعیت خاص اکولوژیکی آن (جنگل‌های هیرکانی) با مجموع امتیاز ۶۰/۸ و میانگین وزنی ۰/۸۱ و عدم شناخت کافی و درک روشن کارکنان و بازدیدکنندگان از مسایل محیط‌زیستی با مجموع امتیاز ۵۵/۵ و میانگین وزنی ۰/۷۴ به ترتیب جزء

مهم‌ترین نقاط ضعف به شمار می‌آیند. همچنین در بین نقاط ضعف به ترتیب مؤلفه‌های تفاوت بین فرهنگ گردشگران با مردم منطقه با مجموع امتیاز ۲۲/۵ و میانگین وزن ۰/۳ و توزیع نامناسب گردشگران در فصول مختلف سال با مجموع امتیاز ۲۹/۳ و میانگین وزن ۰/۳۹ به ترتیب جزء کم‌اثرترین نقاط ضعف محسوب می‌شود. در خصوص فرصت‌ها پس از امتیازدهی صورت گرفته، مؤلفه‌ی توسعه صنعت گردشگری با مجموع امتیاز ۷۰/۵ و میانگین وزن ۰/۹۴ در اولویت اول قرار دارد و سپس حفظ و نگهداری و گسترش فرهنگ بومی در منطقه و آشنایی اقوام داخلی و گردشگران خارجی با عناصر مختلف فرهنگ گیلان با مجموع امتیاز ۶۸/۳ و میانگین وزن ۰/۹۱ در اولویت دوم قرار دارد. در ضمن فراهم‌شدن شرایط برای فروش بهتر محصولات تولیدی با مجموع امتیاز ۲۴ و میانگین وزن ۰/۳۲ و نگاه مثبت مسئولان به امر گردشگری و افزایش توجه به سرمایه‌گذاری در این بخش با مجموع امتیاز ۳۳/۲ و میانگین وزن ۰/۴۴ جزء کم‌اثرترین فرصت‌ها به شمار می‌آیند. علاوه بر موارد ذکر شده، تخریب زیستگاه گیاهی و جانوری (بر اثر پاکتراشی و توسعه‌ی فعالیت‌های توریسم) با مجموع امتیاز ۶۷/۵

جدول (۲): ماتریس تحلیل SWOT (رتبه‌بندی و اولویت‌سنجی نقاط قوت و ضعف از دیدگاه کارشناسان)

(مأخذ: محاسبات انجام شده بر روی نتایج پرسشنامه)

رتبه	میانگین وزن ها	مجموع وزن ها	نقاط قوت (S)
۲	۰/۷۹	۵۹/۳	وجود جنگل‌های هیرکانی شمال کشور در منطقه مطالعاتی
۳	۰/۷۱	۵۳/۴	وجود جاده دسترسی مناسب و آسان به پارک
۸	۰/۳۱	۲۳/۵	بالا بودن روحیه مشارکت مردم جهت ایجاد و گسترش توریسم
۵	۰/۵۹	۴۴/۳	وجود رودخانه سیاهرود و چندین چشمه در پارک
۱	۰/۸۳	۶۲/۲	قرارگیری در مسیر آزادراه تهران - شمال
۶	۰/۵۸	۴۳/۵	وجود برخی امکانات رفاهی و بهداشتی از جمله آب شرب آشامیدنی در منطقه
۴	۰/۶۹	۵۱/۸	قرارگیری در مسیر ارتباطی نیمه غربی استان
۷	۰/۴۵	۳۳/۷	وجود اقلیم مناسب در جذب توریسم
رتبه	میانگین وزن ها	مجموع وزن ها	نقاط ضعف (W)
۲	۰/۷۴	۵۵/۵	عدم شناخت کافی و درک روشن کارکنان و بازدیدکنندگان از مسایل محیط‌زیستی
۱	۰/۸۱	۶۰/۸	محدودبودن فعالیت‌های توسعه در منطقه بخاطر موقعیت خاص اکولوژیکی آن
۵	۰/۳۹	۲۹/۳	توزیع نامتناسب گردشگران در فصول مختلف سال (تراکم کم در زمستان)
۴	۰/۶۳	۴۷/۳	امکانات کم تفریحی و رفاهی در پارک
۶	۰/۳	۲۲/۵	تفاوت فرهنگی بین گردشگران و مردم منطقه
۳	۰/۶۵	۴۸/۸	عدم آموزش نیروی انسانی شاغل در بخش گردشگری منطقه

جدول (۳): ماتریس تحلیل SWOT (رتبه‌بندی و اولویت‌سنجی فرصت‌ها و تهدیدها از دیدگاه کارشناسان)
(مأخذ: محاسبات انجام شده بر روی نتایج پرسشنامه)

رتبه	میانگین وزن‌ها	مجموع وزن‌ها	فرصت‌ها (O)
۳	۰/۷۶	۵۷/۱	ایجاد اشتغال و تحرک اقتصادی در منطقه
۱	۰/۹۴	۷۰/۵	توسعه صنعت گردشگری
۴	۰/۵۸	۴۳/۵	افزایش درآمد مردم منطقه
۲	۰/۹۱	۶۸/۳	حفظ و گسترش فرهنگ بومی و آشنایی اقوام داخلی و گردشگران خارجی با فرهنگ مردم گیلان
۷	۰/۳۲	۲۴	فراهم شدن شرایط برای فروش بهتر محصولات تولیدی
۵	۰/۴۸	۳۶	سرمایه‌گذاری در تأسیسات زیربنایی و روبنایی
۶	۰/۴۴	۳۳/۲	نگاه مثبت مسئولان به امر گردشگری و افزایش توجه به سرمایه‌گذاری در این بخش
رتبه	میانگین وزن‌ها	مجموع وزن‌ها	تهدیدها (T)
۱	۰/۹	۶۷/۵	تخریب زیستگاه گیاهی و جانوری (بر اثر پاکتراشی و توسعه فعالیت‌های توریسم)
۷	۰/۴۶	۳۴/۵	آلودگی صوتی در منطقه بر اثر مراحل ساختمانی و بهره‌برداری پروژه
۵	۰/۵۹	۴۴/۳	تأثیر بر ایمنی و سلامت (نظیر بروز تصادفات جاده ای و حوادث ناشی از پاکتراشی و رومونته کردن بناها) در صورت عدم رعایت قوانین ایمنی
۴	۰/۷۸	۵۸/۵	آلودگی آب رودخانه (در اثر پاکتراشی، تسطیح و ریشه‌کنی گیاهان و اجرای عملیات خاکبرداری در مرحله ساختمانی و نیز در اثر دفع نادرست پسماند و پساب در مرحله بهره‌برداری پروژه)
۸	۰/۴۳	۳۲/۳	آلودگی هوا (ناشی از تردد وسایل نقلیه و نیز گرد و غبار حاصل از فعالیت‌های خاکریزی و خاکبرداری در مرحله ساختمانی و مصرف سوخت در مرحله بهره‌برداری پروژه)
۱۰	۰/۲۱	۱۵/۸	از بین رفتن فرهنگ و آداب و رسوم محلی
۹	۰/۳۷	۲۷/۹	افزایش تخلفات اجتماعی و بزهکاری با ورود گردشگران در به این نواحی
۳	۰/۷۹	۵۹/۴	فرسایش خاک (ناشی از استفاده از ماشین آلات سنگین، پاکتراشی، خاکریزی و خاکبرداری در مرحله ساختمانی)
۶	۰/۴۸	۳۶	تراکم بیش از حد جمعیت و شلوغ شدن این منطقه
۲	۰/۸	۶۰	احتمال وقوع سیلاب در اثر پاکتراشی

جدول (۴): اولویت‌بندی عوامل درونی و عوامل بیرونی

اولویت	اولویت‌بندی نقاط ضعف	اولویت	اولویت‌بندی نقاط قوت
۱	محدود بودن فعالیت‌های توسعه در منطقه	۱	قرارگیری در مسیر آزاد راه تهران- شمال
۲	عدم شناخت کافی و درک روشن کارکنان و بازدیدکنندگان پارک از مسایل محیط‌زیستی	۲	وجود جنگل‌های هیرکانی شمال کشور در منطقه مطالعاتی
۳	عدم آموزش نیروی انسانی شاغل در بخش گردشگری	۳	وجود جاده دسترسی مناسب و آسان به پارک
۴	امکانات کم تفریحی و رفاهی در پارک	۴	قرار داشتن در مسیر ارتباطی نیمه غربی استان
۵	توزیع نامتناسب گردشگران در فصول مختلف سال	۵	وجود رودخانه سیاهرود و چندین چشمه در پارک
۶	تفاوت بین فرهنگ گردشگران با مردم منطقه	۶	وجود برخی امکانات رفاهی و بهداشتی از جمله آب شرب آشامیدنی در منطقه
-		۷	وجود اقلیم مناسب در جذب توریسم
-		۸	بالا بودن روحیه مشارکت مردم جهت ایجاد و گسترش توریسم

ادامه جدول (۴): اولویت‌بندی عوامل درونی و عوامل بیرونی

اولویت	اولویت‌بندی تهدیدها	اولویت	اولویت‌بندی فرصت‌ها
۱	تخریب زیستگاه گیاهی و جانوری	۱	توسعه صنعت گردشگری
۲	احتمال وقوع سیل در اثر پاکتراشی	۲	حفظ و گسترش فرهنگ بومی در منطقه و آشنایی اقوام داخلی و گردشگران خارجی با فرهنگ مردم گیلان
۳	فرسایش خاک	۳	ایجاد اشتغال و تحرک اقتصادی در منطقه
۴	آلودگی آب رودخانه	۴	افزایش درآمد مردم منطقه
۵	تأثیر بر ایمنی و سلامت	۵	سرمایه‌گذاری در تأسیسات زیربنایی و رونمایی
۶	تراکم بیش از حد جمعیت و شلوغ شدن این منطقه	۶	نگاه مثبت مسئولان به امر گردشگری و افزایش توجه به سرمایه‌گذاری در این بخش
۷	آلودگی صوتی در منطقه	۷	فراهم شدن شرایط برای فروش بهتر محصولات تولیدی
۸	آلودگی هوا	-	-
۹	افزایش تخلفات اجتماعی و بزهکاری با ورود گردشگران این نواحی	-	-
۱۰	از بین رفتن فرهنگ و آداب و رسوم محلی	-	-

- استفاده از پتانسیل‌های موجود جهت حفاظت از منطقه
  - زمینه‌سازی و بهره‌برداری از حمایت بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری بیشتر در پارک جنگلی سراوان
  - تقاضای افزایش بودجه و اعتبارات آموزشی و پژوهشی منطقه توسط اداره کل منابع طبیعی و سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان گیلان
  - سوق دادن جوامع محلی به سمت توسعه اقتصادی - ارایه تبلیغات مناسب برای شناساندن اهمیت منطقه و منحصر بفرد بودن پروژه موزه میراث روستایی برای افزایش توریسم و گردشگری
  - ترویج و آموزش گردشگری از طریق نشست‌ها و جلسه‌های مختلف با مردم منطقه
  - آموزش نیروهای متخصص جهت شناسایی و شناساندن قابلیت‌های منطقه به گردشگران
  - آموزش گردشگران در استفاده بهینه از قابلیت‌های منطقه
- راهبردهای تنوع (ST)**
- در استراتژی‌های تنوع تأکید بر روی نقاط قوت درونی پارک و تهدیدات بیرونی حاصل از احداث موزه میراث روستایی در آن است که عبارتند از:
  - مدیریت صحیح محیط‌زیستی در جهت حفظ غنا و تنوع گونه‌ای حیات وحش منطقه
  - تنوع بخشی به امکانات، فعالیت‌ها و خدمات گردشگری به منظور جلب رضایت گردشگران

و میانگین وزنی ۰/۹ مهم‌ترین و مؤثرترین تهدید به شمار می‌آید و احتمال وقوع سیل در اثر پاکتراشی در ناحیه مورد مطالعه با مجموع امتیاز ۶۰ و میانگین وزن ۰/۸ در مرتبه بعدی قرار می‌گیرد. در ضمن مولفه از بین رفتن فرهنگ و آداب و رسوم محلی با مجموع امتیاز ۱۵/۸ و میانگین وزن ۰/۲۱ و افزایش تخلفات اجتماعی و بزهکاری با ورود گردشگران به این نواحی با مجموع امتیاز ۲۷/۹ و میانگین وزن ۰/۳۷ به ترتیب جزء کم‌اثرترین تهدیدها محسوب می‌شود.

ارایه راهبردهایی برای گسترش گردشگری پایدار با تأکید بر احداث موزه میراث روستایی در پارک جنگلی سراوان

راهبردهای رقابتی/تهاجمی (SO)

در استراتژی‌های تهاجمی که تمرکز بر نقاط قوت درونی (منطقه مطالعاتی) و فرصت‌های بیرونی (احداث پروژه موزه میراث روستایی) استوار است، موارد زیر جهت بهره‌برداری از برتری‌های موجود به منظور توسعه‌ی فعالیت گردشگری پایدار از طریق احداث موزه میراث روستایی ارایه می‌شود:

- گسترش همکاری‌های فرابخشی بین وزارتخانه‌ها و سازمان‌های طراحی‌کننده و سرمایه‌گذار علوم فن‌آوری محیط‌زیستی، گردشگری، آموزش و پرورش، کشاورزی و توسعه مناطق روستایی و ... در زمینه اکوتوریسم پایدار

- کنترل و حذف مشکلات ایمنی و بهداشتی برای کاهش تهدیدات موجود در منطقه
  - ایجاد امکانات دسترسی برای محیط‌بان جهت دسترسی و گشت‌زنی در منطقه و بازدید مستمر
  - افزایش امنیت موجود در منطقه با در نظر گرفتن پلیس پارک
  - جلوگیری از ایجاد حریق مصنوعی توسط بازدیدکنندگان و آلودگی‌های حاصله توأم با افزایش جذب توریسم
  - تنوع بخشی و توسعه برنامه‌های تبلیغاتی برای معرفی جاذبه‌های گردشگری منطقه مورد مطالعه
  - توسعه شبکه اطلاعات گردشگری و خدمات اطلاع‌رسانی و آموزشی گردشگری
  - جلوگیری از تخریب جنگل‌ها و پوشش گیاهی منطقه از طریق آموزش گردشگران
  - استفاده از دانش‌آموزان، دانشجویان و سازمان‌های غیردولتی محلی جهت ترمیم و بازسازی بخش‌های تخریب شده منطقه
- راهبردهای بازنگری (WO)**
- در استراتژی‌های بازنگری، ضمن تأکید بر نقاط ضعف درونی منطقه، سعی بر بهره‌گیری از فرصت‌های بیرونی ایجاد شده توسط احداث موزه میراث روستایی در جهت رفع نقاط ضعف فراروی توسعه گردشگری منطقه است. به همین منظور راهکارهای زیر ارائه می‌شود:
  - بازنگری به قوانین و مقررات اراضی در روستا به منظور بهره‌برداری از قسمت‌های مختلف آن برای گردشگران
  - بهبود و ارتقای گردشگری از طریق سرمایه‌گذاری مشترک دولتی- خصوصی
  - ایجاد امکانات دسترسی برای گشت‌زنی محیط‌بان در منطقه برای شناسایی بیشتر منطقه
  - استفاده از توان مشارکتی مردم جهت توسعه گردشگری
  - بازنگری و توسعه نهادها و سازمان‌های مرتبط برای آموزش گردشگران و مردم منطقه به منظور بهره‌گیری بهینه و هدفمند از منابع و آثار مثبت گردشگری
  - مدیریت مناسب و درخور و نیز تدوین برنامه‌های تبلیغاتی مناسب جهت افزایش جذب توریسم در منطقه
- راهبردهای تدافعی (WT)**
- در استراتژی‌های تدافعی ضمن تأکید بر آسیب‌پذیری منطقه، راهکارهای زیر ارائه می‌شود:
  - تعیین ظرفیت برد و تعداد گردشگرانی که می‌توانند به طور پایدار بدون ایجاد هرگونه اثر سوء از زیرساخت‌ها و منابع استفاده کنند.
  - ارزیابی توان و آثار محیط‌زیستی ناشی از فعالیت‌های توسعه اکوتوریسم در منطقه
  - سازگاری نوع و مقیاس توسعه گردشگری منطقه با ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و محیط‌زیستی جامعه محلی آن
  - تخصیص بودجه و توجه کافی به منطقه جهت ایجاد امکانات رفاهی و بهداشتی در آن
  - به حداقل رساندن ناسازگاری‌ها و تضادهای احتمالی مابین منابع مورد استفاده در اکوتوریسم و زندگی ساکنان بومی
  - ارائه راهکارهایی برای جلوگیری از سیلاب از قبیل: جلوگیری از قطع یکسره درختان بخصوص اطراف رودخانه و گابیون‌بندی در اطراف بستر رودخانه
  - ارائه راهکارهایی برای جلوگیری از فرسایش خاک از جمله: استفاده از پوشش سبز (پوشاندن سطوح قابل فرسایش و بدون درخت به وسیله پوشش گیاهی)، طرح آبخیزداری (عملیات کنترل سیل)، تثبیت خاک اطراف جاده، حفاظت سطح خاک به وسیله مالچ‌پاشی، تدوین طرح‌های کنترل فرسایش، مکانیابی درست سازه‌ها با انجام محدودیت شیب برای به حداقل رساندن خاکبرداری و خاکریزی، اجتناب از پاکتراشی تا حد امکان، عدم پاکتراشی در دامنه‌های پرتیب و بی ثبات و خاک‌های دارای فرسایش و جایگزینی سریع پوشش گیاهی پس از پاکتراشی
  - راهکارهایی در جهت کاهش آلودگی صوتی از قبیل: کاشت گونه‌های درختی سازگار با منطقه مانند کاج تدا در مناطق فاقد پوشش گیاهی پارک، به حداقل رساندن مسیرهای سواره داخل پارک، محدود نمودن استفاده از بازدیدکنندگان در استفاده بهینه از قابلیت‌های منطقه و جلوگیری از آلودگی‌های آن و ترویج گردشگری مسئولانه از طریق آموزش و تبلیغات مناسب
  - برگزاری دوره‌های آموزشی جهت آشنا نمودن کارگران و مردم محلی با ارزش پارک‌های جنگلی و اهمیت حفظ اکوسیستم و گونه‌ها و تبعات ناشی از آلودگی و تخریب آنها
  - برگزاری دوره‌های محیط‌زیستی ایمنی و بهداشت برای
  - آشنایی مدیران و کارکنان درگیر پروژه و نیز دوره‌های آموزشی جهت آشنایی اعضای تیم پایش با تجهیزات مورد استفاده
  - برگزاری دوره‌های آشنایی کارشناسان و مدیران در مورد چگونگی استقرار سیستم‌های مدیریت محیط‌زیستی

۲. بررسی نتایج جنبه‌های کمی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها (با توجه به جدول اولویت‌بندی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر داخلی و خارجی از دیدگاه پاسخ‌دهندگان) نشان می‌دهد که:

- در بین مؤلفه‌های شناخته شده نقاط قوت، قرارگیری در مسیر آزادراه تهران- شمال به‌عنوان مهم‌ترین نقطه قوت تلقی می‌شود و بالابودن روحیه مشارکت مردم در پروژه‌های ایجاد و گسترش توریسم به‌عنوان کم‌اهمیت‌ترین نقطه قوت به شمار می‌آید.

- مؤلفه محدودبودن فعالیت‌های توسعه در منطقه به خاطر موقعیت خاص اکولوژیکی آن (جنگل‌های هیرکانی) مهم‌ترین نقاط ضعف به شمار می‌آید. همچنین در بین نقاط ضعف مؤلفه تفاوت میان فرهنگ گردشگران با مردم منطقه به‌عنوان کم‌اهمیت‌ترین و کم‌اثرترین نقطه ضعف محسوب می‌شود.
- در بین فرصت‌های بیرونی، توسعه‌ی صنعت گردشگری در اولویت اول قرار دارد و فراهم شدن شرایط برای فروش بهتر محصولات تولیدی در پایین‌ترین اولویت قرار گرفته است.
- از بین تهدیدهای بیرونی نیز، تخریب زیستگاه گیاهی و جانوری بر اثر پاکت‌رشی و توسعه‌ی فعالیت‌های توریسم مهم‌ترین و مؤثرترین تهدید به شمار می‌آید و مؤلفه‌ی از بین رفتن فرهنگ و آداب و رسوم محلی، با توجه به ماهیت موزه میراث روستایی، جز کم‌اهمیت‌ترین تهدیدها محسوب می‌شود.

یادداشت‌ها

1. Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats

- تهیه برنامه‌های آموزشی جهت توسعه فرهنگ اکوتوریسم پایدار در پارک‌های جنگلی از طریق شبکه‌های تلویزیونی استان، برگزاری همایش‌های علمی و جلسات سخنرانی، کارگاه‌های آموزشی، چاپ بروشور و کتابچه‌ها و مقالات آموزشی در این زمینه
- آموزش و اطلاع‌رسانی به مردم در نحوه برخورد با گردشگر و گردشگری در منطقه

بحث و نتیجه گیری

با استفاده از روش‌های آماری و مطالعات میدانی به بررسی و تحلیل وضعیت توسعه گردشگری در پارک جنگلی سراوان از طریق احداث موزه میراث روستایی پرداخته شد. با مدل SWOT و از طریق پرسشنامه نقاط قوت و ضعف منطقه در توسعه گردشگری، همچنین فرصت‌ها و تهدیدهای ایجاد شده بر اثر احداث موزه میراث روستایی مورد ارزیابی قرار گرفت و بر اساس آن، استراتژی‌های مناسب جهت رشد و توسعه گردشگری پایدار در منطقه ارائه شد.

۱. نتایج جنبه‌های کیفی هر یک از عوامل مؤثر داخلی و خارجی شناسایی شده، بیانگر آن است که منطقه مطالعاتی توان بسیار بالایی برای جذب توریسم داشته و احداث موزه میراث روستایی نقش مهمی در گسترش این صنعت در منطقه ایفا می‌کند. همچنین درجه آسیب‌پذیری منطقه، به علت شرایط و موقعیت خاص اکولوژیکی آن بسیار بالا بوده که بیان‌کننده لزوم برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح محیط‌زیستی در منطقه است.

فهرست منابع

- ابراهیم‌زاده، ع. و آقاسی‌زاده، ع. ۱۳۸۸. تحلیل عوامل مؤثر بر گسترش گردشگری در ناحیه ساحلی چابهار با استفاده از مدل راهبردی SWOT. مجله مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای دانشگاه اصفهان، سال اول، شماره ۱.
- تاختاجان، آرمن لئونوویچ. ۱۹۸۶. مناطق گیاهی جهان، ترجمه هنریک مجنونیان، ۱۳۷۸. تهران: سازمان حفاظت محیط‌زیست.
- تقوایی، م؛ پیرمردیان، ز. و صفراآبادی، ا. ۱۳۹۱. امکان‌سنجی توسعه اکوتوریسم در ناحیه سامان چهارمحال و بختیاری. مجله فضای جغرافیایی، سال دوازدهم، شماره ۴۰.
- سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور. ۱۳۸۵. گزارش آخرین وضعیت کمی و کیفی از سطح و وضعیت جنگل‌های شمال کشور. تهران: دفتر مهندسی و مطالعات منابع طبیعی.
- سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری گیلان. ۱۳۸۶. اصلاحیه طرح توجیهی موزه میراث روستایی گیلان.
- سالاری ع. و ارجمندی، ر. ۱۳۸۹. ارزیابی عوامل راهبردی محیط‌زیستی گسترش صنعت طبیعت‌گردی با روش SWOT مطالعه موردی: پارک ملی کویر. مجله علوم و تکنولوژی محیط‌زیست، دوره دوازدهم، شماره ۳.

- شاطری، م.؛ خدیوی، م. و ارتشیدار، ر. ۱۳۹۱. تحلیل گردشگری روستایی با استفاده از مدل SWOT مطالعه موردی: منطقه باغستان شهرستان فردوس. همایش ملی توسعه روستایی گیلان.
- حکمت‌نیا، ح. و موسوی، م. ن. ۱۳۸۵. کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه‌ریزی شهری و ناحیه‌ای. تبریز: دانشگاه تبریز. ۹۳ ص.
- ذهبی، ح. ۱۳۸۹. موزه‌ها و توریسم فرهنگی (با نگاهی به موزه‌های منطقه‌ای، مردم‌شناسی و اکوموزه‌ها). سیویلیکا. همایش منطقه‌ای توریسم و توسعه: دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج.
- رستمی، ش. و آبکار، ف. ۱۳۹۱. مکانیابی کاربری‌های گردشگری با استفاده از سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی (GIS) موردشناسی: مکانیابی یک پارک شادی در جزیره کیش. مجله جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای. سال دوم. شماره ۵.
- زاهدی، ش. ۱۳۸۵. بررسی‌توان‌های جهانگردی در شهرستان فارس و آثار آن بر توسعه شهرستان. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشکده علوم زمین دانشکده شهید بهشتی تهران.
- مافی، ع. و سقایی، م. ۱۳۸۸. کاربرد مدل MS-SWOT در تحلیل مدیریت گردشگری مطالعه موردی: کلان شهر مشهد. مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۱۴.
- محمدی استادکلایه، م. ۱۳۸۷. کاربرد روش‌های ارزیابی در برنامه‌ریزی پارک جنگلی سراوان. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشکده محیط‌زیست دانشگاه تهران: ۱۸۹ ص.
- مهندسین مشاور شمال. ۱۳۷۵. طرح جامع پارک جنگلی سراوان. رشت: اداره کل منابع طبیعی استان گیلان.
- نوری، ج.؛ عباس‌پور، م. و مقصدلو کمالی، ب. ۱۳۸۵. ارزیابی محیط‌زیستی سیاست‌های استراتژیک توسعه صنعتی ایران با استفاده از مدل SWOT. مجله علوم و تکنولوژی محیط زیست، شماره ۲۹.
- نوری، غ. و مهدی نسب، م. ۱۳۸۹. بررسی قابلیت‌های اکولوژیکی و توسعه گردشگری دریاچه گهر بر اساس مدل SWOT. مجله تالاب: دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز، سال دوم، شماره ۵.
- هادیانی، ز.؛ احدنژاد، م.؛ کاظمی‌زاد، ش. و قنبری، ح. ۱۳۹۱. برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری بر اساس تحلیل SWOT مطالعه موردی: شهر شیراز. مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، سال ۲۳، دوره ۴۷، شماره ۳.
- یزدی، م. و مشتاقیون، م. ۱۳۹۱. ارزیابی و آرایه برنامه مدیریت محیط‌زیستی گردشگری طبیعی در پارک جنگلی چیتگر با استفاده از مدل SWOT. سیویلیکا. اولین همایش ملی جغرافیا و گردشگری در هزاره سوم.
- Hom Haacke, L. 2001. Using SWOT for Project Planning Sessions, PN.3 Hughes. A. Tourism as sustainable Industry in the Rural Community of Arising, West Scotland, MSc Thesis, Napier University.
- Jamal, T.B.; Stein, S.M. & Harper, T.L. 2002. Beyond Labels Pragmatic Planning in Multistakeholder Tourism-Environmental Conflicts. Journal of Planning Education and Research, Vol. 22, pp. 164-177.
- Nilsson. M. 2004. Research and advice on strategic environmental assessment. Stockholm Environment in Stitute Publications.
- Skanavis, C.; Matsinos, Y. & Petreniti, V. 2007. Environmental Education Potential for Greek Ecotourism. International Journal of Environmental Studies, Vol. 61, No.6, pp.735-745.
- Skanavis, C. & Sakellari, M. 2007. Women's participation in environmental decision-making process towards a sustainable tourism. ICHRIE Annual Conference and Marketplace, Dallas, Texas, USA: 25-29 July, pp.441-448.
- Skanavis, C. & Sakellari, M. 2011. Intrenational Tourism, Domestic Tourism and Environmental Change: Environmental Education can find the Balance. Tourismos. Multidisciplinary International Journal of Tourism, Vol. 6, No. 1, pp. 233-249.
- UNEP. 1995. Industry and Environment, Environmental codes of conduct for Technical report, No.29.